

Τα Συντάγματα του Αγώνα: Το δίκαιο της ελευθερίας¹

Κατερίνα Σακελλαροπούλου, Αντιπρόεδρος του ΣτΕ

1. Εισαγωγή

Το πρώτο κύμα του ελληνικού συνταγματισμού εκδηλώνεται με τα τρία κείμενα που υιοθέτησαν οι εθνοσυνελεύσεις της Επιδαύρου, του Άστρους και της Τροιζήνας. Σε συνέχεια των δύο μεγάλων επαναστάσεων στην Αμερική και στη Γαλλία, ένα νέο κράτος αγωνίζεται να διαμορφώσει τις πραγματικές προϋποθέσεις της ύπαρξής του. Το προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδας είναι το κείμενο-σύμβολο της εθνικής ανεξαρτησίας. Η πρωτογενής συντακτική εξουσία διασταυρώνεται με τον αγώνα εν εξελίξει. Ο νεοελληνικός διαφωτισμός διαμορφώνεται υπό γαλλική κυρίως επιρροή. Τα τρία Συντάγματα υιοθετούν την δημοκρατική αρχή, τον πολιτικό φιλελευθερισμό, τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου, την αρχή της διακρίσεως των εξουσιών. Πηγή της κυριαρχίας αναγνωρίζεται το έθνος.

2. Τι προηγήθηκε

Ως φαινόμενο της νεωτερικότητας στενά συνδεδεμένο με την εμφάνιση του Κράτους – Έθνους, το Σύνταγμα έχει τις απότερες ρίζες του στον Διαφωτισμό και τις δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα, την αμερικανική και την γαλλική.

Τον Μάιο του 1787 η Συντακτική Συνέλευση (Convention) της Φιλαδέλφειας ψήφισε το αμερικανικό Σύνταγμα. Βασικές του αρχές το μονοπρόσωπο και αιρετό της εκτελεστικής εξουσίας σε συνδυασμό με τον αυστηρό διαχωρισμό της από την νομοθετική και η καθιέρωση θεσμικών αντιβάρων (checks and balances) κατά

¹Το κείμενο αποτελεί εισήγηση στην εκδήλωση που συνδιοργάνωσαν, στις 26.4.2017, το Ινστιτούτο για τη Δικαιοσύνη και την Ανάπτυξη και το Ινστιτούτο Ν. Σβορώνος, με θέμα «Τα Συντάγματα του Αγώνα (1821-1832)».

την άσκηση της κρατικής εξουσίας². Το βασικότερο από τα θεσμικά αυτά αντίβαρα είναι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, τον οποίον το Ανώτατο Δικαστήριο θεώρησε αυτόθροη λογική συνέπεια της αυξημένης τυπικής ισχύος του Συντάγματος³.

Η γαλλική επανάσταση από το 1789 έως το 1799 έδωσε τρία Συντάγματα και ισάριθμες διακηρύξεις των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σύμφωνα με την Διακήρυξη του 1789, *«κάθε κοινωνία στην οποία δεν διασφαλίζεται η προστασία των δικαιωμάτων ούτε ισχύει η διάκριση των εξουσιών δεν έχει Σύνταγμα»*. Η νομική δεσμευτικότητα της διακήρυξης αυτής αναγνωρίστηκε μόλις το 1971, με απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας, το οποίο προσέδωσε σε αυτήν ίση τυπική ισχύ με το τυπικό Σύνταγμα. Η Διακήρυξη του 1793 ήταν η κοινωνικά πιο ευαίσθητη, αφού αναγνώριζε το δικαίωμα στην εργασία, χαρακτήριζε ιερό χρέος της πολιτείας τη συνδρομή της προς τους αναξιοπαθούντες, προέβλεπε την παροχή εκπαίδευσης προς όλους και θέσπιζε ένα ιδιότυπο καθήκον των πολιτών για αμοιβαία αλληλεγγύη⁴.

Οι καταβολές του ελληνικού συνταγματισμού ανιχνεύονται στο Επαναστατικό Πολίτευμα του Ρήγα (1797) και στην Ελληνική Νομαρχία (1806).

Στο επαναστατικό μανιφέστο του Ρήγα, που στηρίχθηκε κυρίως στη ριζοσπαστική και κοινωνικά ευαίσθητη γαλλική Διακήρυξη του 1793, τονίζεται η αναγκαία σχέση ελευθερίας και συνταγματισμού, ως έκφραση του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Επιλέγεται το πρότυπο ενός ενιαίου κράτους, που λειτουργεί με συμμετοχικές διαδικασίες και αποβλέπει με μέτρα κοινωνικής πρόνοιας να θέσει τις βάσεις μιας κοινωνίας ισότητας και δημοκρατίας. Οι διακρίσεις που στηρίζονται στη γλώσσα, τη θρησκεία και τη φυλετική καταγωγή έχουν θεσμικά δευτερεύοντα χαρακτήρα. Προέχει η κοινή πολιτική ταυτότητα όλων των πολιτών που απαρτίζουν το σώμα του κυρίαρχου – ή *«αυτοκράτορος»*, όπως λέει ο Ρήγας – λαού της Δημοκρατίας⁵. Το πολίτευμα του Ρήγα είναι δημοκρατία. Κατά το άρθρο 1 του κυρίου μέρους του σχεδιάσματος, *«η ελληνική δημοκρατία είναι μία, μ' όλον*

²«Αν μία φατρία κατέχει την πλειοψηφία στο νομοθετικό σώμα, είναι επόμενο να αποφασίζει με κριτήριο το δικό της συμφέρον και όχι το κοινό καλό»: James Madison (N. K. Αλιβιζάτος, το Σύνταγμα και οι εχθροί του, εκδόσεις Πόλις, σελ. 191).

³ Marbury v Madison, 1803.

⁴N. K. Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 197.

⁵ Π. Μ. Κιτρομηλίδης, Οι καταβολές του ελληνικού συνταγματισμού (1797-1827), σελ. 16.

όπου συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας ...», κατά δε το άρθρο 21 «παρασταίνει όλον το έθνος το πλήθος του λαού, το οποίον είναι ως θεμέλιον της εθνικής παραστάσεως, και όχι μόνον οι πλούσιοι ή οι προεστοί, τουρκιστί κοτζιαμπάσιδες». Στο άρθρο 22 της Διακήρυξης ορίζεται ότι «όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς έχει να καταστήση σχολεία εις όλα τα χωριά διά τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή»⁶.

Η Ελληνική Νομαρχία (ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας). Με το έργο αυτό ο ανώνυμος συγγραφέας του καλούσε τους υπόδουλους Έλληνες να εξεγερθούν κατά των Τούρκων προκειμένου να αποκαταστήσουν τη «νομαρχία», ένα πολίτευμα στο οποίο θα άρχουν οι νόμοι και όχι η αυθαιρεσία: «... άλλο δεν είναι η ελευθερία παρά αυτή η Νομαρχία» – υπακοή στους νόμους. Η ελευθερία και η ομοιότητα είναι τα πρώτα και κύρια μέσα της ανθρωπίνης ευδαιμονίας. Ταυτόχρονα ο συγγραφέας σκιαγραφούσε την προεπαναστατική ελληνική κοινωνία και κατήγγελε όσους θεωρούσε υπεύθυνους για την αθλιότητα στην οποία αυτή είχε περιπέσει: τους προεστούς, τους Φαναριώτες και τον κλήρο.

Το ποιητικό αντίστοιχο της Ελληνικής Νομαρχίας και ένα από τα σημαντικότερα κείμενα του νεοελληνικού διαφωτισμού είναι οι Ωδές του Ανδρέα Κάλβου, ιδίως η «Εις Σάμον».

Η αναγκαιότητα της θεμελίωσης συνταγματικής πολιτείας διατυπώθηκε από τους εξεγερμένους Έλληνες από τους πρώτους μήνες του Αγώνα. Συνήλθαν κατά τόπους αυτοσχέδια αντιπροσωπευτικά όργανα και εμφανίστηκαν τοπικά πολιτεύματα: Οργανισμός Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας, Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας. Περιέχουν τις αρχές πολιτικής αυτοδιάθεσης και ατομικής ελευθερίας. Μαρτυρούν έφεση προς διοίκηση των τοπικών υποθέσεων δι' αιρετών αρχόντων. Είχαν προηγηθεί τα τρία Συντάγματα της Επτανήσου (1800, 1803, 1817).

Όλα τα τοπικά πολιτεύματα προέβλεπαν σύσταση συλλογικών δικαστικών οργάνων (κριτών, θεωρητών), κατά πρώτο και δεύτερο βαθμό, καθώς και Ανωτάτων Κριτηρίων, που θα διορίζονταν από τις τοπικές διοικήσεις.

⁶Αλεξάνδρου Σβώλου, Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος, εκδόσεις Στοχαστής, σελ. 17.

Τα τοπικά Συντάγματα δεν εφαρμόστηκαν, γιατί ψηφίστηκαν Συντάγματα εθνικής εμβέλειας από τις τρεις εθνοσυνελεύσεις.

Μετά τους ναπολεόντειους πολέμους, η Ιερά Συμμαχία προσπαθεί να επαναφέρει το παλαιό καθεστώς (*Ancien régime*) ενώ παράλληλα εκδηλώνονται τοπικές επαναστάσεις και εμφανίζεται το φαινόμενο της συγκρότησης μυστικών εταιρειών.

3. Προσωρινό Πολίτευμα Επιδάουρου (1822)

Την 20.12.1821 συνήλθαν στην Πιάδα της Επιδάουρου εξήντα αντιπρόσωποι (παραστάτες) από την Πελοπόννησο, την Στερεά Ελλάδα και ορισμένα νησιά και η πρώτη εθνική συνέλευση ψήφισε την 1.1.1822 το «*Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος*», το οποίο αποκλήθηκε έτσι για να μη διεγείρει τη δυσπιστία της Ιεράς Συμμαχίας. Το Σύνταγμα αυτό υπήρξε αντιγραφή του γαλλικού Συντάγματος του 1795. Όπως το άρθρο 2 της *Déclaration des droits* όριζε ότι σκοπός πάσης πολιτικής κοινωνίας είναι η διατήρηση των φυσικών και απαραγράπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου – της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας, της ασφαλείας και της αντιστάσεως εις την τυραννίαν – έτσι και η πρώτη εθνοσυνέλευση των επαναστατημένων Ελλήνων διακηρύσσει ότι «... από τιαύτας αρχάς των φυσικών δικαίων ορμώμενοι και θέλοντες να εξομοιωθώμεν με τους λοιπούς συναδέλφους μας ευρωπαϊούς χριστιανούς, εκινήσαμεν τον πόλεμον κατά των Τούρκων ... αποφασίσαντες ή να επιτύχωμεν τον σκοπόν μας και να διοικηθώμεν με νόμους δικαίους, ή να χαθώμεν εξ ολοκλήρου ...». Με το Σύνταγμα καθιερώνονται η αντιπροσωπευτική αρχή και η αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Η πολιτική εξουσία (Διοίκησης) συνίσταται σε δύο σώματα: Βουλευτικό και Εκτελεστικό. Οι αρμοδιότητες ασκούνται από δύο αντιπροσωπευτικά σώματα με ενιαύσια θητεία. Η δικαστική εξουσία (το Δικαστικόν), ανεξάρτητη από τις άλλες δύο, αναδεικνύεται από τη Διοίκηση και απονέμεται από τα «*Κριτήρια*». Σε κάθε επαρχία, εκτός των ειρηνοποιών κριτών (ειρηνοδικών) και του Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου, προβλέπεται η σύσταση 5μελούς Δικαστηρίου των Εκκλήτων.

Εκτός των ειρηνοδικών, όλοι οι δικαστικοί λειτουργοί διορίζονται από τη Διοίκηση⁷.

Ως επικρατούσα θρησκεία χαρακτηρίζεται η της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, κατοχυρώνεται όμως η ανεξιθρησκεία (§ α'). Στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων γίνεται αναφορά στην ισότητα όλων των Ελλήνων⁸ και στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία, την τιμή και την ασφάλεια.

Στην πράξη παρουσιάστηκε αδυναμία να συσταθούν από τη Διοίκηση τα προβλεπόμενα δικαστήρια, το Εκτελεστικό μάλιστα λειτουργούσε και σαν Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο.

Τα προβλήματα που ανακύπτουν οφείλονται κυρίως στην ύπαρξη τοπικών Διοικήσεων και στο πολυπρόσωπο Εκτελεστικό. Ο τοπικισμός, ως αρνητικό χαρακτηριστικό της ελληνικής πραγματικότητας, ανιχνεύεται ήδη.

Την περίοδο εκείνη (1822) λαμβάνουν χώρα η σφαγή της Χίου και η μάχη στα Δερβενάκια.

4.Νόμος της Επιδαύρου (1823)

Ένα χρόνο μετά, το Σύνταγμα της Επιδαύρου αναθεωρήθηκε από την Β'Εθνοσυνέλευση, που συνήλθε στο Άστρος την 29.3.1823. Οι 230 περίπου παραστάτες είχαν εκλεγεί βάσει του πρώτου εκλογικού νόμου της χώρας από εκλέκτορες, τους «ευπολήπτους γέροντας» των κατ' ιδίαν κοινοτήτων, οι οποίοι αναδείκνυαν από ένα βουλευτή σε κάθε επαρχία. Τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης του Άστρους σημάδεψε η σύγκρουση προεστών και στρατιωτικών, που εξελίχθηκε σε αντιπαράθεση αυτοχθόνων και ετεροχθόνων. Η

⁷Με τον ν. 13/2.5.1822 «περί θέσεως εν εφαρμογή του Οργανισμού των Ελληνικών Δικαστηρίων» προσδιορίζονται ειδικότερα οι αρμοδιότητες των δικαστηρίων και η ενώπιόν τους διαδικασία.

⁸ «Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες, και απολαμβάνουσιν άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων» (§ β').

κατάργηση των τοπικών πολιτευμάτων από την Εθνοσυνέλευση αυτή ήταν μια νίκη των «εκσυγχρονιστών» (ετερόχθονες)⁹.

Με το άρθρο Α' του Ψηφίσματος που θέτει σε ισχύ το Σύνταγμα, το Προσωρινό Πολίτευμα ονομάζεται Νόμος της Επιδαύρου και με το άρθρο Β' αναγνωρίζεται η υπεροχή του Συντάγματος: «*Επ' ουδεμιά προφάσει και περιστάσει δύναται η Διοίκησις να νομοθετήση εναντίως εις το παρόν Πολίτευμα*».

Η Β' Εθνοσυνέλευση μεταρρύθμισε τα δικαιώματα της εκτελεστικής εξουσίας σχετικά με την κατάρτιση των νόμων ενόψει των προβλημάτων που παρουσίαζαν οι προηγούμενες ρυθμίσεις. Το απόλυτο veto του Εκτελεστικού μετατράπηκε σε αναβλητικό και ενισχύθηκε η θέση του Βουλευτικού. Επεκτείνεται ο κατάλογος των ατομικών δικαιωμάτων, ο οποίος περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την κατάργηση της δουλείας, την αρχή του φυσικού δικαστή, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, την τιμή και ασφάλεια παντός ανθρώπου εντός της Επικρατείας, την ελευθερία του τύπου και της έκφρασης.

Εξαιτίας της πολυαρχικής φύσης των πρώτων δύο Συνταγμάτων, αναπτύχθηκαν συγκρούσεις ανάμεσα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Η πολιτική ζωή χαρακτηρίστηκε από βαθμιαία αυξανόμενη δυσπιστία μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών.

Η Δικαιοσύνη, όταν δεν λειτουργούσε σύμφωνα με το σύστημα που είχε διαμορφωθεί στην περίοδο της τουρκοκρατίας, απονεμόταν με αντισυνταγματικό τρόπο. Οι αγωγές υποβάλλονταν στο Εκτελεστικό, διαβιβάζονταν στα διάφορα υπουργεία, τα οποία τις παρέπεμπαν σε δικαστικές επιτροπές που τα ίδια συγκροτούσαν, ή στα δικαστήρια όταν αυτά λειτουργούσαν, ή τις εκδίκασαν τα ίδια, καταργώντας με τον τρόπο αυτό την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας.

Το 1824 αρχίζει ο πρώτος ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Αντιμαχόμενοι οι σημαντικότεροι στρατιωτικοί της Πελοποννήσου, με τον Κολοκοτρώνη επικεφαλής, και ο κύκλος του Μαυροκορδάτου (πολιτικοί της Πελοποννήσου και νησιώτες). Τότε συνάπτεται και το πρώτο δάνειο. Οι τελευταίοι μήνες της χρονιάς αυτής χαρακτηρίζονται από τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο. Αντιμέτωποι οι

⁹N. Κ. Αλιβιζάτος, ό.π., σελ. 49.

εκπρόσωποι της πολιτικής – στρατιωτικής τάξης της Πελοποννήσου και οι Υδραιοσπετσιώτες, υποστηριζόμενοι από ρουμελιώτες οπλαρχηγούς.

Το 1825 ο Ιμπραήμ Πασάς εισβάλλει στην Πελοπόννησο. Το 1826 πολιορκείται η Ακρόπολη των Αθηνών και καταλαμβάνεται το Μεσολόγγι από τους Τούρκους.

5. Πολιτικό Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827)

Τον Σεπτέμβριο του 1825 προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη της Γ' Εθνικής Συνέλευσης, η οποία συνήλθε στην Πιάδα την 6.4.1826. Μετά από αντιπαράθεση Αγγλόφιλων (Κολοκοτρώνης, Ζαΐμης, Λόντος κ.ά.) – Γαλλόφιλων (Κωλέττης), οι διακόσιοι πληρεξούσιοι συνήλθαν στην Τροιζήνα την 19.3.1827. Στην τελική διατύπωση του κειμένου, το οποίο βασίσθηκε στο κείμενο της Επιδάουρου, δύο σημεία έχουν ιδιαίτερη σημασία: η θρησκεία αποτελεί κεντρικό στοιχείο και η Ελλάδα θα είναι σαφώς εθνικό κράτος. Το όραμα του Ρήγα για μια μεγάλη, υπερεθνική και ανεξίθρησκη χώρα αντικαταστάθηκε από ένα εθνικά και θρησκευτικά ομοιογενές κράτος¹⁰.

Κρίσιμο αναδείχθηκε το ζήτημα του φορέα της εκτελεστικής εξουσίας. Διαπιστώθηκε η ανάγκη ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας και υιοθετήθηκε Ψήφισμα, με το οποίο εκλέχθηκε Κυβερνήτης της Ελλάδας ο Ιωάννης Καποδίστριας. Η επιλογή φέρεται να έγινε ύστερα από εισήγηση του Θ. Κολοκοτρώνη, με σύμφωνη γνώμη Γ. Καραϊσκάκη. Στο άρθρο 5 διατυπώνεται απερίφραστα η δημοκρατική αρχή: *«Η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού»*. Στο πεδίο των δικαιωμάτων το Σύνταγμα αυτό είναι το πληρέστερο και αρτιότερο από τα Συντάγματα του Αγώνα: καθιέρωνε, εκτός από την αρχή της ισότητας και επί μέρους εκφάνσεις της, την αναλογική κατανομή των φορολογικών βαρών, την ίση πρόσβαση στα δημόσια επαγγέλματα, την ελευθερία του τύπου και της εκπαίδευσης, την αρχή της μη αναδρομικότητας του νόμου, την αρχή του *non bis in idem*, ενώ για πρώτη φορά προβλέπεται η αναγκαστική απαλλοτρίωση.

¹⁰ Thomas W. Gallant, Νεότερη Ελλάδα, Από τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας, Εκδόσεις Πεδίο, σελ. 92.

Προβλέπεται ότι ιδρύονται τρία είδη δικαστηρίων, το των Ειρηνοδικών, το των Επαρχιακών, το των Ανεκκλήτων, καθώς και ένα Ανώτατο ή Ακυρωτικό Δικαστήριο.

Προβλέπεται επίσης η σύνταξη κωδίκων (πολιτικός, εγκληματικός και στρατιωτικός) βάσει της γαλλικής νομοθεσίας και ότι, έως ότου δημοσιευθούν οι κώδικες, ισχύουν οι βυζαντινοί νόμοι, το Απάνθισμα των εγκληματικών της Β' Εθνικής Συνελεύσεως και οι παρά της ελληνικής Πολιτείας δημοσιευόμενοι νόμοι.

Το Σύνταγμα του 1827 ανταποκρινόταν σε ικανοποιητικό βαθμό στις αρχές του αντιπροσωπευτικού συστήματος και είχε δημοκρατικό χαρακτήρα. Ωστόσο η εφαρμογή του στην πράξη ήταν αδύνατη, γιατί δεν υπήρχε κατάλληλη υποδομή. Ιδιαίτερα στον τομέα της απονομής της Δικαιοσύνης, αποδείχθηκε ανεφάρμοστο. Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης προϋπέθετε την ύπαρξη δικαστηρίων, τα οποία όμως δεν είχαν συσταθεί ή δεν είχαν κατορθώσει να λειτουργήσουν κανονικά¹¹.

6. Ηγεμονικό Σύνταγμα

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ανέλαβε τα καθήκοντά του ως Κυβερνήτη της χώρας τον Ιανουάριο του 1828, λίγους μήνες μετά τη ναυμαχία του Ναυαρίνου. Η Βουλή υιοθέτησε Ψήφισμα, με το οποίο ανέστειλε την εφαρμογή του Συντάγματος της Τροιζήνας και ίδρυσε νέο «Προσωρινό Πολίτευμα», αναθέτοντας όλες τις εξουσίες στον Κυβερνήτη. Την περίοδο αυτή έγιναν ριζικές μεταρρυθμίσεις στις τοπικές διοικήσεις, επιβλήθηκαν νέοι φόροι, ψηφίσθηκαν νόμοι για την αναδιανομή της γης. Ο Καποδίστριας κατηγορήθηκε για αυταρχισμό, λόγω της απουσίας συνταγματικού πολιτεύματος. Μετά τη δολοφονία του, το 1831, ψηφίσθηκε, από την Ε' Εθνική Συνέλευση, στις 15.3.1832, νέο Σύνταγμα, γνωστό ως «Ηγεμονικό» ή «Βασιλικό», που προέβλεπε, για πρώτη φορά, κληρονομικό αρχηγό του Κράτους τον Ηγεμόνα. Το Σύνταγμα αυτό, που θύμιζε έντονα το αμερικανικό, ουδέποτε εφαρμόστηκε.

7. Επίλογος

¹¹Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών.

Από την αρχή της επανάστασης εκδηλώθηκε ένα φιλελληνικό κύμα. Οι Ευρωπαίοι γράφουν (*Victor Hugo, Byron, Goethe*), ζωγραφίζουν (*Delacroix*), κάνουν εράνους, έρχονται να πολεμήσουν. Στις 5.1.1824 φτάνει στην Ελλάδα ο Λόρδος Βύρων. Η άφιξή του στο ελληνικό έδαφος είχε ουσιαστική και συμβολική σημασία. Ο ελληνικός πόλεμος της ανεξαρτησίας χτύπησε μια ευαίσθητη χορδή στη Β. Αμερική και στην Ευρώπη. Η διεθνής κοινή γνώμη τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της ελληνικής επανάστασης, γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στην τελική της έκβαση.

Τρεις συμφωνίες, η Συνθήκη της Ανδριανούπολης (1829), η Συνθήκη του Λονδίνου (1832) και η Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (1832) διασφάλισαν την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Εμφύλιες συγκρούσεις, πτωχεύσεις και σύναψη δανείων¹², προστασία από τις ξένες δυνάμεις: το νεοελληνικό δράμα ξεκίνησε νωρίς.

¹²Γ. Β. Δερτιλής, *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις*, εκδόσεις Πόλις.